

Національно-визвольний рух. «Шістдесятництво»

- 1. Як відбувалося протистояння радянській владі в Україні в перші післявоєнні роки?
- 2. Назвіть цілі учасників українського національно-визвольного руху.
- 3. Які вимоги висували українські політичні в'язні у відкритому листі до ООН?
- 4. За курсом української літератури пригадайте сутність «шістдесятництва» як соціального та культурологічного явища.

1. Український національно-визвольний руху другій половині 1950-х рр. та боротьба радянської влади з ним. В умовах хрущовської «відлиги» в Україні продовжував розвиватися національно-визвольний рух. Здійснювана в межах деєталінізації лібералізація суспільно-політичного життя сприяла появі в республіці тих, хто шукав шляхи до подальшої демократизації та досягнення національного суверенітету України.

Першим документом, у якому в період «відлиги» було висловлено головні вимоги українського національно-визвольного руху, став відкритий лист українських політичних в'язнів мордовських концтаборів ГУТАБу до ООН у 1955 р. Це був перший документ, де оприлюднювалися вимоги, які підтримало українське дисидентство на початковому етапі свого становлення. У ньому висловлювався протест проти дискримінації радянською владою всього українського, приверталася увага світової громадськості до безправного становища України, наголошувалося на необхідності «самовизначення Української соборної держави».

Однією з перших українських національно-визвольних організацій, що виникла на початку деєталінізації в Західній Україні, став Український революційний центр (УРЦ). Зі Львова його учасники надсилали друковані на машинці відозви до навчальних закладів, сілрад і колгоспів восьми областей. У них повідомлялося про виникнення УРЦ та його намір очолити український національно-визвольний рух. У програмовому маніфесті УРЦ проголошувалися «тридцять принципів свободи», серед яких називали запровадження демократичної системи, встановлення державних кордонів нації в межах її етнічних земель, можливість засновувати різні політичні партії тощо. «Кожній нації — державність» — проголошував УРЦ.

Відлунням попереднього етапу національно-визвольної боротьби в Україні стала ліквідація останніх осередків опору ОУН та УПА. У 1956 р., за статистикою КДБ УРСР, було ліквідовано останню активну групу УПА. У 1958 р. в Станіславі (нині Івано-Франківськ) працівники органів державної безпеки викрили Об'єднану партію визволення України, яка намагалася діяти на основі організаційних засад ОУН та УПА.

У 1961 р. органи державної безпеки у Львові ліквідували Український національний комітет, діяльність якого також базувалася на ідеології ОУН.

Це була підпільна антирадянська українська організація, що діяла з 1956 (або 1957) р. на території Львівської та Рівненської областей. Вона об'єднувала переважно молодих робітників підприємств регіону. Окремі її учасники мали досвід підпільної роботи в

ОУН або воювали у складі УПА. Того ж року в с. Кулич-Воля на Львівщині утворилася Молодіжна національна організація, що об'єднувала представників української молоді, які організаційно та ідеологічно наслідували досвід і засади ОУН та УПА. У м. Шахтарськ Донецької області в середині 1950-х рр. діяв підпільний «Союз борців за визволення України», який дотримувався засад інтегрального націоналізму.

Усі ці факти свідчили, що, незважаючи на репресії та переслідування радянської влади, український національно-визвольний рух існував і розвивався, продовжуючи традиції боротьби ОУН та УПА.

Десталінізація істотно не змінила реального становища республіки. Покращилося життя лише партійно-державного керівництва. КДБ УРСР, основний орган політичного нагляду за населенням, продовжував наполегливу боротьбу з проявами «українського націоналізму». Партійне керівництво УРСР, як і раніше, зобов'язувало працівників органів державної безпеки «посилити роботу щодо запобігання, викриття і припинення ворожих дій націоналістичних та інших антирадянських елементів на території республіки». У нових умовах працівники КДБ УРСР відмовилися від створення фіктивних контрреволюційних організацій. Їх зобов'язали ширше застосовувати профілактичну «виховну» роботу з тими, хто «випадково потрапив на ворожий шлях». Однак крім цього, за офіційною статистикою, у 1954—1959 рр. зусиллями КДБ УРСР було ліквідовано «183 націоналістичні і антирадянські угруповання, притягнуто до судової відповідальності за антирадянську діяльність 1879 осіб, піддано різноманітним формам адміністративного переслідування 1300 осіб».

Варто зазначити, що в республіці, як і в СРСР загалом, тлумачення понять «націоналістичний» та «антирадянський» було обумовлено не правовими нормами, а їх розумінням працівниками органів державної безпеки.

2. Зародження дисидентського руху. Антирежимні виступи. Наприкінці 1950-х рр. в Україні розпочався новий етап антирадянського опозиційного руху, який згодом отримав назву дисидентський рух. Він характеризувався відмінною від попередників тактикою боротьби з радянським режимом. Користуючись його лібералізацією в період «відлиги», нові борці за національне самовизначення намагалися поєднувати підпільну діяльність із легальними формами роботи.

Дисидентський рух в Україні, як вважають, започаткувала Українська робітничо-селянська спілка (УРСС), що діяла на території західноукраїнських областей у 1958—1961 рр. Її засновниками стали молоді юристи Левко Лук'яненко та Іван Кандиба, які створили ядро майбутньої організації на Львівщині.

У 1959 р. Л. Лук'яненко та С. Вірун розробили проект програми УРСС. Уперше в післявоєнній історії він передбачав боротьбу за вихід України зі складу СРСР суто ненасильницькими легальними засобами. Планувалося, що спілка вести пропаганду за реалізацію відповідних статей Конституцій СРСР та УРСР, які передбачали право виходу радянських республік зі складу Союзу. Згодом ці питання мали бути розглянуті Верховною Радою УРСР або вирішуватися на всеукраїнському референдумі.

При цьому члени спілки залишалися прибічниками марксистської ідеології. Відповідно до програми УРСС новостворена незалежна Українська держава за своїм політичним ладом мала залишатися радянською, а за економічним — соціалістичною. Однак члени УРСС заявляли, що дотримуються «справжнього марксизму», відмінного від ідеології та практики КПРС.

Дисиденти (від латин. — незгодні) — термін, який спочатку західні, а потім радянські засоби масової інформації із середини 1970-х рр. застосовували до осіб, які відверто заперечували офіційні доктрини в тих або інших сферах суспільного життя СРСР.

Дисидентський рух в УРСР — складова частина руху опору тоталітарній системі в СРСР, що стихійно виник у період хрущовської «відлиги».

Л. Лук'яненко про методи діяльності, обрані УРСС

...Перехід до агітації впливав не з ненависті до зброї, а з ясного розуміння неможливості її: з історії бо знаємо, що після поразки народу у всенародній боротьбі та широкому масовому русі наступає період суму і розчарування завдовжки в ціле покоління.

Обговоріть у парах. Як Л. Лук'яненко пояснював доцільність обраних УРСС методів діяльності?

Однак далі визначення програмових засад і намірів діяльності спілки не пішла. У січні 1961 р. її керівників Л. Лук'яненка, І. Кандибу, С. Віруна, О. Лібовича, В. Луцького, Й. Боровницького та І. Кіпиша заарештували. Після чотиримісячного слідства у Львові відбувся судовий процес, де членів УРСС звинуватили у зраді батьківщини. Л. Лук'яненка засудили до розстрілу, який потім замінили 15 роками ув'язнення.

Л. Лук'яненко зазначав, як він нагадав слідчому, що мета діяльності УРСС відповідає конституційним нормам. Останній відповів на це: «Конституція існує для закордону!».

На початку 1960-х рр. через погіршення соціально-економічної ситуації, спричинене непередуманими заходами М. Хрущова, кількість зафіксованих органами КДБ антирежимних виступів збільшилася. Лише за перше півріччя 1961 р. в СРСР виявили 7,7 тис. листівок і листів, виготовлених 25 авторами. Україна була однією з радянських республік, де їх було знайдено найбільше.

На Одещині в першій половині 1960-х рр. існувала підпільна національно-визвольна антирадянська організація «Демократичний союз соціалістів», яку очолював директор школи робітничої молоді Микола Драгош. Її члени надсилали з різних міст СРСР в урядові організації свою програму-відозву. У 1964 р. організацію викрили, а її учасників засудили до різних термінів ув'язнення в таборах.

У тогочасній Одесі антирежимні виступи були досить поширеним явищем. На думку деяких дослідників, «це місто з повним правом можна назвати південною столицею національно-визвольного руху».

У 1964 р. в західноукраїнських областях виникла підпільна дисидентська організація Український національний фронт (УНФ). До організації входило 150 членів. Розгалужена мережа осередків також існувала в інших регіонах України. Організація мала кілька програмових документів — «Програму», «Статут» і «Тактику». Упродовж декількох років УНФ видавав журнал «Воля і Батьківщина» (усього вийшло 16 номерів). Члени організації складали присягу й сплачували членські внески. Завдяки суворій конспірації тривалий час її члени уникали викриття органами КДБ.

Своєю головною метою УНФ вважав вихід України зі складу СРСР та утворення самостійної держави. Дотримуючись засад націоналізму, організація намагалася

спиратися на представників різних верств суспільства — селянство, робітництво, інтелігенцію. УНФ не заперечував можливості вимушених насильницьких дій, але основною формою здобуття незалежності вважав всенародний референдум. Серед активістів УНФ були З. Красівський, М. Мелень, Д. Квецько, М. Федів, М. Дяк, І. Могилич та інші.

У 1956—1959 рр. на Донбасі діяла невелика таємна антирадянська дисидентська організація «Реалістичний робітничий гурток демократів». Його учасники виступали проти монополії КПРС на владу, за проведення демократичних виборів і наділення селянства землею. У містах регіону вони поширювали листівки із закликами до здійснення цих змін. Організацію було викрито органами державної безпеки, а її учасників заарештовано.

Зародження дисидентського руху свідчило про подальший розвиток українського національно-визвольного руху й набуття ним рис загальноукраїнського явища.

3. «Шістдесятництво». У період «відлиги» під впливом лібералізації суспільного життя серед інтелігенції з'явилася творча молодь, яка прагнула вийти за межі соціалістичного реалізму. Відображенням цього став рух «шістдесятників».

Критичне ставлення до дійсності, притаманне «шістдесятникам», формувалося під впливом гуманістичних цінностей західної культури, які в умовах лібералізації радянського режиму проникали в Україну. Із 1958 р. в республіці було відновлено видання журналу «Всесвіт», де українською мовою друкували найкращі зразки тогочасної західної літератури. З'явилися раніше недоступні твори А. Камю, А. де Сент-Екзюпері, Ф. Кафки, Е. Хемінгуей, Е.-М. Ремарка та інших зарубіжних письменників. Це мало значний вплив на світогляд молоді, сприяло утвердженню розуміння змісту загальнолюдських цінностей.

«Шістдесятники» не боролися з існуючим ладом, а виступали за його оновлення шляхом реформ на основі західноєвропейських уявлень про соціалізм. Серед них була поширена теза про «соціалізм із людським обличчям». Так, вони виступали за визнання пріоритету прав людини, рівність усіх, у тому числі вищих посадовців, перед законом, верховенство суспільства над державою, подолання відірваності від західної культури, невтручання партійних ідеологів у творчий процес. Крім цього, для українських «шістдесятників» надзвичайно важливими були проблеми, пов'язані зі станом національної культури. Вони виступали на захист рідної мови та вітчизняної історії, намагалися сприяти популяризації в народі здобутків української літератури й мистецтва, виступали проти обмежень, що накладав на творчість соціалістичний реалізм.

«Шістдесятники» — опозиційний владі рух творчої молоді, що сповідувала нові, відмінні від офіційної комуністичної ідеології думки й прагнула оновлення радянського режиму шляхом реформ.

Представник українського національного руху, історик В. Мороз про діячів, які представляли «шістдесятників» в Україні

...То було молоде покоління, яке пішло в університети, яке могло вже подумати про щось інше, а не тільки про елементарні умови існування... Чорновіл, наприклад, був редактором комсомольської загальноукраїнської газети. Дзюба був одним із найважливіших критиків у Спілці письменників України. Стус був аспірантом в Інституті літератури в Києві. Одним словом, люди на найвищих щаблях, які в комуністичному істеблішменті (політична еліта — Ред.) могли далеко піти. Але це

були найкращі люди у моральному розумінні... Вони відчували, що проповідувати те, у що не віриш, просто робити кар'єру, дивитись, як твій народ російщатъ, — це багно. Значить, у тих людей виникло природне бажання вирватися з багна.

1. Обговоріть у парах. Які факти про українських «шістдесятників» наводить В. Мороз? 2. Як ви розумієте таке тлумачення змісту українського «шістдесятництва»?

На початку 1960 р. в Києві за сприяння міського комітету комсомолу утворився клуб творчої молоді «Сучасник» із секціями кіно, театру, письменницькою, художньою і музичною. Його очолював Лесь Танюк. Досить швидко клуб став популярним серед молодих митців. Тут завжди мали популярність лекції І. Світличного, І. Дзюби, Є. Сверстюка, присвячені проблемам розвитку української літератури. З історії та мистецтвознавства України читали лекції О. Апанович, М. Брайчевський та М. Логвин. Чимало прихильників поезії збирали вечори Ліни Костенко, В. Симоненка та І. Драча. До членів клубу належали А. Горська та В. Чорновіл. Представники влади звинувачували членів клубу в організації «націоналістичних зібрань». Поступово діяльність клубу здобувала визнання, і він перетворювався на відому громадську організацію. А. Горська, Лесь Танюк і В. Симоненко вивчали матеріали про поховання жертв сталінських репресій 1937—1938 рр. у Биківні. Підсумком їхньої роботи став меморандум до міської ради з вимогою встановлення пам'ятника жертвам репресій.

У 1962 р. аналогічний клуб «Пролісок» виник у Львові. Він став осередком «шістдесятників» Західної України. Серед його учасників були літературознавець М. Косів, поет І. Калинець, мистецтвознавець Б. Горинь, його брат психолог М. Горинь та інші. Члени клубу, на відміну від київського «Сучасника», часто торкалися гострих національних проблем України, не уникали політизації своєї діяльності.

Клуби «шістдесятників» існували також в Одесі, Черкасах, Дніпропетровську, Запоріжжі та інших містах.

У грудні 1962 і березні 1963 р. відбулися зустрічі М. Хрущова з творчою інтелігенцією країни, на яких він різко звинуватив її у формалізмі, авангардизмі та безідейності. Ці роки вважають завершенням «відлиги» в інтелектуальному житті. В Україні після цього партійна преса розпочала кампанію цькування «шістдесятників». Їх звільняли з роботи, забороняли друкувати твори тощо. Найбільше зазнали переслідувань за «формалістичні викрутаси» І. Дзюба, І. Драч, Ліна Костенко, І. Світличний та Є. Сверстюк. Після цього київський клуб творчої молоді «Сучасник», а незабаром аналогічні осередки «шістдесятників» в інших містах було закрито.

Висновки. У період хрущовської «відлиги» в Україні виник дисидентський рух, що став новою формою української національно-визвольної боротьби. Це була мирна ненасильницька форма опозиційної діяльності щодо влади, яка прагнула досягти своєї мети шляхом організації та проведення різноманітних агітаційно-пропагандистських акцій. Дисиденти вели боротьбу лише конституційними засобами.

- На хвилі боротьби із проявами сталінізму виник рух «шістдесятників», що об'єднував молоду українську інтелігенцію, яка прагнула своєю творчістю сприяти піднесенню національної свідомості, відродженню української мови, культури тощо.

Запитання і завдання

- 1. Яку назву мав перший документ доби хрущовської «відлиги», де були сформульовані вимоги українського опозиційного руху? 2. Коли, за офіційними даними, було ліквідовано останню активну групу ОУН та УПА? 3. Що таке дисидентський рух? 4. Назвіть імена засновників Української робітничо-селянської спілки. 5. Хто такі «шістдесятники»? 6. Хто очолював клуб творчої молоді «Сучасник» у Києві?
- 7. Визначте особливості опозиційного руху в Україні у другій половині 1950-х рр. 8. Охарактеризуйте дисидентський рух на початковому етапі його розвитку. 9. Як вплинула на розвиток національної самосвідомості українців діяльність «шістдесятників»? Обґрунтуйте свою відповідь.
- 10. Завершіть складання таблиці «Розвиток України в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства» (с. 57). 11. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Значення появи "шістдесятництва" для України».
- 12. Підготуйте повідомлення про одного з діячів або діячок українського дисидентського руху цього періоду (за вибором).